

УДК 332.142.4/6

А. М. Карпенко,

к. е. н., доцент кафедри геодезії, землеустрою та кадастру,

Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

A. Karpenko,

assistant professor of Geodesy, Land Management and Cadastre of Bila Tserkva national agrarian university, Bila Tserkva

ECONOMIC MECHANISM OF EFFICIENT NATURE MANAGEMENT

У статті розкрито основні характеристики економічного механізму раціонального природокористування. Вказано на недосконалість визначення раціонального використання земель у актах земельного спрямування. Проаналізовано стан і проблеми сучасного економічного механізму природокористування. Висвітлено недоліки чинних правових норм охорони середовища. Обґрунтовано необхідність формування дійових економічних механізмів раціонального природокористування. Запропоновано шляхи стимулювання охорони природного середовища і раціонального природокористування.

The article highlights the basic characteristics of the economic mechanism of efficient nature management. The author has pointed out the imperfect definition of efficient land use in the documents concerning land. The state and problems of modern economic mechanism of nature use have been analyzed. The author highlights the shortcomings of the existing legal norms of environmental protection. The necessity of efficient economic mechanisms of environmental management formation of has been grounded. Ways of environmental protection and environmental management promotion have been suggested.

Ключові слова: раціональне природокористування, економічний механізм, земельні ресурси, природоохоронна діяльність, еколого-економічні заходи, земельне законодавство.

Key words: efficient nature management, economic mechanism, land resources, environmental protection, environmental and economic measures, land legislation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із основних принципів земельного законодавства відповідно до статті 5 Земельного кодексу України [3] є забезпечення раціонального використання та охорони земель. У Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" зазначено, що невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України є раціональне використання природних ресурсів [2].

У науковій літературі зустрічаються різні поняття раціонального використання земель. Зокрема в економічній енциклопедії за редакцією С.В. Мочерного констатується, що "система раціонального землекористування передбачає виробничий (корисний, ефективний), ресурсозберігаючий, відтворювальний і природоохоронний аспекти". Сохнич А.Я., Андріїшин М.В. дають наступне визначення: раціональне використання земель — це забезпечен-

ня всіма землекористувачами в процесі виробництва максимального ефекту для здійснення мети землекористування з урахуванням охорони земель і оптимальної взаємодії з природними чинниками [1].

А.М. Третяк дає таке визначення: "Раціональне використання землі — це діяльність пов'язана з ефективним використанням земельних та інших природних ресурсів з екологічної і економічної точок зору, що відповідає суспільним, територіальних громад та приватним інтересам".

Крім недосконалого визначення раціонального використання земель, у актах земельного спрямування міститься низка неузгоджень, а саме: чинний Земельний кодекс України [1] в статтях 91, 96 та Закон України "Про оренду землі" в статті 22 серед обов'язків власників земельних ділянок, землекористувачів та орендарів не закріпили обов'язковість їх раціональ-

ного використання, вказавши лише на обов'язковість їх цільового використання, що є негативним, оскільки поняття раціонального використання землі значно ширше, ніж цільове їх використання [5]. Тому, відсутність чіткого визначення раціонального використання землі в земельному законодавстві потребує аналізу наукових розробок з цього важливого питання.

Економічний механізм у сфері природокористування має істотні недоліки, основним з яких є його орієнтованість на безплатне використання природних ресурсів і на переважно адміністративні методи управління. У результаті та шкода, що завдається природно-ресурсному потенціалу і навколишньому середовищу, істотно не позначається на фінансовому становищі підприємств [6].

Суть проблеми полягає в тому, що природоохоронна діяльність в Україні у переважній більшості випадків не має ринкового характеру, бо є об'єктивно неприбутковою, особливо з пункту бачення приватного підприємця, якщо тільки природоохоронні заходи для нього не пов'язані із специфікою виробництва його продукції. Тому регулювання природоохоронної діяльності об'єктивно повинно бути прерогативою держави і одним із пріоритетних напрямів її господарської політики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання раціонального використання та охорони земель висвітлено у працях таких провідних вчених: Д.С. Добряк, Й.М. Дорош, Л.М. Новаковський, В.М. Трегобчук, А.М. Третьяк та інших. Однак ця проблема досі залишається невирішеною, оскільки багато питань знаходиться у площині правового поля. Неузгодженість між собою діючих законодавчих та нормативно-правових актів, велика їх кількість та не повністю визначений економічний механізм раціонального природокористування, безвідповідальність господарюючих суб'єктів лише породжує коло проблем, які, на превеликий жаль, спричиняють екологічні загрози.

ЦІЛІ СТАТТІ

Розкрити основні характеристики економічного механізму раціонального природокористування. Вказати на недосконалість визначення раціонального використання земель у актах земельного спрямування. Проаналізувати стан і проблеми сучасного економічного механізму природокористування. Висвітлити недоліки чинних правових норм охорони середовища.

Обґрунтувати необхідність формування дійових економічних механізмів раціонального природокористування. Запропонувати шляхи стимулювання охорони природного середовища і раціонального природокористування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досягнення високих темпів соціально-економічного прогресу держави на засадах зрівноваженого розвитку її регіонів вимагає переходу від усталеної економічної парадигми, згідно з якою ефективність господарського комплексу і охорона навколишнього середовища де-факто розглядаються як окремі незалежні проблеми, до цілісного соціально-еколого-економічного підходу, за яким природа, суспільство і економіка розглядаються у системній єдності і взаємному зв'язку. Визначальною рисою такого підходу є те, що рішення господарського характеру повинні або давати позитивний екологічний ефект, або бути хоча б екологічно нейтральними, забезпечуючи при цьому подвійний виграв — економічний і екологічний. З урахуванням цього особливого практичного значення набуває вивчення проблем ефективного застосування спеціальних еколого-економічних механізмів, безпосередньо спрямованих на досягнення цілей зрівноваженого розвитку [4].

Негативні тенденції функціонування національної системи природокористування, безперечно, свідчать про еколого-економічну неефективність природокористування, а також засобів, методів і форм регулювання суперечливої взаємодії суспільства і природи. Головною причиною цього є те, що економічний механізм природокористування в Україні перебуває у стадії становлення. Окремі його підсистеми та елементи мають різні ступені розвиненості та практичної реалізації. Тому особливо важливого значення набувають оперативні наукові експертні оцінки стану сучасного економічного механізму природокористування та перспективності (або, навпаки, неефективності) діючих регуляторів еколого-економічної поведінки суб'єктів господарювання.

Функціонування низки економічних інструментів процесу природокористування започаткував Закон "Про охорону навколишнього середовища". Базовими елементами діючого економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності є:

— збори за використання природних ресурсів;

— збори за забруднення навколишнього природного середовища;

- екологічне оподаткування;
- система фінансування природоохоронних заходів;
- екологічне страхування;
- екологічне програмування;
- система економічного стимулювання природоохоронних заходів;
- механізм відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону довкілля.

Основні позитивні результати чинного економічного механізму природокористування полягають у тому, що, по-перше, завдяки йому були опрацьовані основи платного природокористування, і, по-друге, притаманний економічний інструментарій є засобом, що забезпечує надходження фінансових ресурсів, необхідних для ліквідації імення навколишнього природного середовища [6].

У діючій системі економічного механізму природокористування фактично не функціонує механізм кредитування природоохоронних заходів, пільгового оподаткування та цінового заохочення екологічноконструктивної діяльності.

Основні недоліки діючого економічного механізму природокористування, полягають у тому, що він:

- не набув необхідного розвитку;
- не спроможний зацікавити суб'єктів господарювання у проведенні природоохоронних заходів;
- не кореспондує з іншими економічними показниками та підоймами господарської діяльності;
- недостатньо оперативної й ефективно реагує на динаміку економічних і екологічних процесів у державі [6].

Така прогресуюча недооцінка екологічної складової, будучи чинником деформації цінних співвідношень на всіх рівнях господарювання, стає перепоною на шляху ресурсозбереження, екологічноконструктивної структурної перебудови економіки, екологізації національного господарства.

Проведений аналіз сучасного економічного механізму природокористування в Україні дає можливість виявити деякі, на жаль, негативні, тенденції його функціонування, зокрема:

- довготривалий процес формування цього механізму, що не відповідає еколого-економічним потребам розвитку національного господарства та гальмує розв'язання низки проблем, пов'язаних з переходом економіки на шлях сталого розвитку;

- відставання, розвитку економічного механізму екологічного регулювання від темпів та потреб руху національних продуктивних сил;

- відсутність комплексності та нерівномірності формування підсистем економічного механізму екологічного регулювання, що ап'орі закладає зниження вихідного "коефіцієнта корисної дії" цього механізму.

Будучи нездатним запобігти нагромадженню і загостренню еколого- економічних суперечностей, такий механізм провокує подальший розвиток екологічно невиваженої антропогенної діяльності, руйнацію природно-ресурсної бази суспільного виробництва. Через відсутність моделі налагодженого, ефективного економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності зазнає збитків суспільне виробництво.

Слід виявити зв'язок між збитками від забруднення навколишнього середовища і забруднювальною діяльністю підприємства. Важливо визначити гранично допустимі викиди, за перевищення яких підприємства і його керівники повинні нести матеріальну відповідальність. Плата за забруднення, що знімається з підприємства, повинна бути такою, щоб спонукати його до повного використання як коштів, які виділяються централізовано, так і коштів самого підприємства. Плата за забруднення природного ресурсу повинна бути досить високою, виходячи зі збитків, які завдаються народному господарству.

Стимулювання є засобом пробудження інтересів, формою реалізації економічних відносин між людьми в процесі виробництва і розподілу матеріальних благ, сукупністю розроблених суспільством заходів і засобів щодо приведення у відповідність результатів виробництва і винагороди за ці результати.

Чинні правові норми охорони середовища не відповідають сучасним вимогам. Штрафні санкції не вирішують проблеми, — підприємствам часто вигідніше платити штрафи, ніж споруджувати очисні споруди, оскільки суми штрафів покриваються фінансуванням з державного бюджету і не позначаються суттєво на показниках роботи підприємств. Плата за забруднення природного ресурсу повинна бути досить високою, виходячи зі збитків, які завдаються народному господарству. Штрафні санкції не вирішують проблеми, — підприємствам часто вигідніше платити штрафи, ніж споруджувати очисні споруди, оскільки суми штрафів покриваються фінансуванням з державного бюджету і не позначаються суттєво на показниках роботи підприємств. Суттєвим недоліком штрафних санкцій є також обмеже-

ний характер їх дії, оскільки застосовуються вони в екстремальних випадках, а не як елемент регулювання поточної діяльності підприємства.

Створення госпрозрахункового механізму охорони природи вимагає не лише забезпечення матеріальної зацікавленості та відповідальності, а й обліку, контролю, самоокупності й рентабельності витрат на охорону навколишнього середовища, розширення і підвищення ефективності природоохоронної діяльності. Ціноутворення повинно взаємодіяти з іншими економічними важелями управління — господарським розрахунком, фінансуванням, економічним стимулюванням. Потрібна система різних форм, що залежать від характеру виробництва, ресурсів галузі, підприємств, елементів природного середовища, в якому функціонує підприємство.

Завдання полягає в тому, щоб створити гнучкий, мобільний господарський механізм, здатний максимально використати всі ресурси, в тому числі й природні. Активна природоохоронна діяльність вимагає екологізації показників основного виробництва, а не винайдення нових. Це допоможе рахуватися з екологічними витратами і підпорядкувати діяльність трудових колективів принципам дбайливого ставлення до природи, основне виробництво і природоохоронну діяльність зв'язати в один господарський механізм.

ВИСНОВКИ

На сьогоднішній день в Україні назріла потреба встановлення екологічно безпечної моделі ринкових відносин, насамперед через розбудову економічного механізму раціонального природокористування, що вимагає формування і реалізації такого економічного механізму екологічного регулювання, який би гнучко й ефективно впроваджував екологічну складову в ринкову модель розвитку національного господарства. шляхом розробки, прийняття і реалізації необхідних законів та нормативно-правових актів.

Під раціональним використанням землі за сучасних умов розвитку земельних відносин в Україні необхідно розуміти найефективніший, з точки зору задоволення потреб суспільства, варіант її цільового та функціонального використання, організований, у свою чергу, найефективнішим для конкретних умов простору і часу способом відповідно з об'єктивно існуючими принципами взаємодії суспільства і природи. З метою економічного стимулювання громадян та юридичних осіб, які за власні кошти

здійснюють заходи з питань раціонального використання та охорони земель, Податковим кодексом України необхідно розширити відповідні податкові і кредитні пільги.

Література:

1. Екологія та охорона навколишнього середовища: словник-довідник / [А.Я. Сохнич, М.В. Андрієшин, В.В. Снітинський та ін.] за ред. А.Я. Сохнича. — Л.: Укр. технології, 2006. — 253 с.
2. Закон України "Про охорону земель" // Офіційний вісник України. — 2003. — № 129. — С. 9—29.
3. Земельний кодекс України: прийнятий 25 жовтня 2001 року № 2768-III // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). — 2002 — № 3—4. — Ст. 27.
4. Костерін В.О. Економічні механізми екологічної політики у системі сталого розвитку / В.О. Костерін // Регіональна економіка. — 2007. — № 1. — С. 153.
5. Третьяк А.М. Поняття, сутність та зміст раціонального використання землі: теорія, методологія та практика / А.М. Третьяк, В.М. Другак // Землевпорядний вісник. — 2015. — № 8. — С. 28—31.
6. Черевко Г. Економіка природокористування: навч. посібник / Г. Черевко, І. Черевко, Н. Василенка. — Л.: Ліга-Прес, 2012. — 700 с.

References:

1. Sokhnych, A.Y. Andriishyn, M.V. and Snityns'kyj, V.V. (2006), *Ekolohiia ta okhorona navkolyshnoho seredovyscha: slovnyk-dovidnyk* [Ecology and Environment: Dictionary Directory], Ukr. tekhnolohii, Lviv, Ukraine.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *The Law of Ukraine "On Land Protection"*, *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 129, pp. 9—29.
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), *"Land Code of Ukraine"*, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 3—4, p. 27.
4. Kosterin, V.O. (2007), "Economic mechanisms of environmental policy in the system of sustainable development", *Rehional'na ekonomika*, vol. 1, p. 153.
5. Teriak, A.M. and Druhak, V.M. (2015), "The concept, essence and content of rational use of land: theory, methodology and practice", *Zemlevporiadnyj visnyk*, vol. 8, pp. 28—31.
6. Cherevko, H. Cherevko, I. and Vasylen'ka, N. (2012), *Ekonomika pryrodokorystuvannia* [Environmental Economics], Liha-Pres, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2015 р.